

(לפירש"י) – דין זה שאמר רבה היכן שרשיו, והרי הוא נראה כמבטל את עיקרה של מצות שמיטת כספים? –

ר' צדוק הכהן מלובלין זכר צדיק לברכה, כך הסביר את הדברים: לאחר אותה הלכה, סיפרו חז"ל על רבה, שאירע לו מעשה ומי שהיה חייב לו מעות בא אליו לאחר שנת השמיטה ורצה לפרוע חובו. אמר רבה 'משמט אני' כדין, והלה לקח מעותיו והלך לו ולא אמר 'ואף על פי כן'. חלשה דעתו של רבה על המעות שלא חזרו אליו. וכך סיים ר' צדוק הכהן את דבריו: חלישת דעתו של רבה היתה לו אסמכתא לדינו שאמר 'ותלי ליה...'. כי ידע בנפשו שאם כך היה עיקרו של הדין וכבר אין לו עוד שייכות אל המעות האלה, לא היתה דעתו נחלשת בהפסדם של מעות שאינם שלו. כך היא מידתם של צדיקי אמת, שכל אבריהם נעשים להם ככליות נובעות חכמה המחכימה את מבויעיה'. (מתוך חסידים ואנשי מעשה – ח"א 'מות שיש בו יראת שמים ויראת חטא'. הדברים כתובים בתחילת ספר 'דברי סופרים' לר"צ הכהן, ושם הוסיף:

'ואע"פ דרבה החזיק עצמו לבינוני (כדאיתא ב'הרואה' ס:) שעדיין לא היה לבו חלל בקרבו לגמרי, מ"מ ידע בנפשו דמוכן לשמוע בעצת יצר טוב ולהתגבר נגד יצה"ר לעשות מצות ד' בשמחה ולא להתעצב מזה אילו היה מצוה. ודבר זה רק לשרידים אשר ד' קורא'.

דף לח

הערות ובאורים בפשט

'ולא הם קונים זה מזה לגופו. יכול לא יקנו זה את זה למעשה ידיו...' – נחלקו ראשונים בהגדרה המדויקת של חילוק זה, בין 'גופו' למעשה ידיו; יש שכתבו שאין לו לגוי בישראל קנין הגוף כלל, אלא הרי הוא כמשכון לחובת מעשה ידיו. לפי הגדרה זו, כשמחררו אין צריך מעשה קנין אלא מספיקה מחילה, כמחילת חוב. (נמוקי יוסף, יבמות מו בשם הריטב"א). ויש שכתבו שקונה את גופו בקנין ממש, אבל רק לענין מעשה ידיו, ולא לענין איסורים, ומציאתו. ולשיטה זו לא מועילה מחילה. (שיטה מקובצת – ב"ק קיג. וע"ע 'בית הלוי' ח"א כא. וע' חזון איש אה"ע קמו 'עבדים' סקט"ו שחכך בזה, אם מועילה מחילה בע"ע הקנוי לגוי).

'אשכחן עובד כוכבים עובד כוכבים, עובד כוכבים ישראל מנלן? דכתיב זיישב ממנו שבי' – שיטת הרמב"ן, שמה שאמרו כאן שגוי קונה ישראל בשביה, הכוונה לעבד כנעני בלבד, שגופו קנוי לאחר, אבל ישראל בן חורין, אי אפשר לקנות אותו ללא רצונו. (והוסיף, שאכן רז"ל דרשו את הפסוק 'זיישב ממנו שבי' שהמדובר על שפחה כנענית שנשבתה).

והרשב"א (כאן, וביבמות מו. וע"ש בריטב"א ובמאירי) חולק על כך, שגוי קונה גם ישראל בן חורין בשבי, וישראל שפדאו מהגוי – הרי הוא אדונו ומשתעבד בו.

(וביבמות שם צידד הרשב"א לומר שאף קנהו קנין הגוף וצריך שטר שחרור. וכתב על כך התשב"ץ (ח"ב כז) 'ודברים קשים הם, שיוכל ישראל לקנות ישראל הנשבה ביד העכו"ם קנין הגוף, ואין כן דעת הראשונים ז"ל. וגם הרב ז"ל (הרשב"א) הוא חוכך ומגמגם בדבר'. ופסק שם למעשה, שישראל הפודה ישראל אחר משבאי גוי, אינו נעשה אדונו, אלא שאם פדאו לשם עבד, אף כי השבוי בן חורין, חייב לשלם לו דמים).

(עוד בהלכות ישראל שנשבה לגוי, ובעלות הפודה ובעלות אדונו הראשון – ע' בתורי"ד כאן וברשב"א. וע' בחידושי הגרנ"ט (השלם) – פד; דבר אברהם ח"א יא; אמרי משה כב-כד).

'כל המשחרר עבדו עובר בעשה... כי הא מודה רב יהודה משום מילתא דאיסורא... מצוה שאני' – התוספות (בע"א ד"ה כל. ובמהרש"א. ובכמה מקומות בש"ס) ועוד ראשונים כתבו שזה שאמרו 'מצוה שאני' – דוקא מצוה של רבים (כדאייתא בברכות מד.), אבל מצוה של יחיד, אין סיבה שתדחה אותה מצוה את מצות 'לעולם בהם תעבודו'.

וכן מה שאמרו שמודה שמותר לשחרר משום 'מילתא דאיסורא' – היינו, איסור של רבים (ע' תוס' להלן מא: שבת ד. וע' במש"כ בשו"ת פרי יצחק ח"א מא).

ואולם הרמב"ן והר"ן כתבו שמשמע מכאן, שאין זה 'עשה' גמור, אלא ענינו שלא לשחררו לחנם וללא צורך, כענין 'לא תחנם', ולכך כל שעושה כן לשם מצוה, מותר. (וכ"כ הריטב"א בחידושו ובתשו' מג, מהרא"ה). והאריכו להקשות על שיטה זו מצדדים שונים ומכמה סוגיות – ע' רשב"א כאן; מגן אברהם או"ח צ"ג; קרבן נתנאל כאן; טורי אבן – חגיגה ב: רעק"א לעיל יג, קובץ ביאורים – גיטין אות כב, ועוד. וע' ברש"ש – קדושין סט. ועל הקושיא מהגמ' בברכות מז: – תירץ בהגהות ר' אלעזר משה מפינסק שם, שגם לשיטת הר"ן, איסור דרבנן יש בכל אופן.

והרשב"א, אם כי חלק על הר"ן, דעתו לומר שאם העבד עשה לו טובה, יכול הרב לשחררו כתגמול על טובתו, והרי זה כמכירה ולא כמתנה. לא אסרה תורה אלא כשמשחרר בחסד חנם. (והובא גם במגיד משנה הל' זכיה ומתנה ט, יא).

(ואילה"ק מדוע באופן של קבלת תגמול גשמי לאדון, מותר לשחרר, ומאידך אם רוצה לקיים מצוה הנחמדת מזהב ומפו רב – אסור לו, לא קשיא, שאין מטרת השחרור קובעת, אם היא טובת העבד או טובת הרב, אלא העיקר תלוי אם נראה הדבר כשחרור או כמכירה). וע' תוס' בבא בתרא יג. ד"ה כופין, שמוכח לכאורה שאין שיטתם כן. וע' בספר יראים רפ, וב'גליוני הש"ס' כאן).

'אמר רבה אמר רב: המקדיש עבדו יצא לחירות. מאי טעמא – גופיה לא קדיש, לדמי לא קאמר, דליהוי 'עם קדוש' קאמר...' – הגם שאין מועילה אמירת שחרור בעל-פה ללא שטר (כדלהלן מ:). – יש מפרשים, שכוונתו להפקירו, וכאילו הפקירו בפרוש. וכשאומר 'ליהוי עם קדוש' – כוונתו שיתפרשו דבריו באופן המועיל. (ע' חו"א קמז; גליונות קהלות יעקב).

פרוש מיוחד פרש הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה יו"ד ח"ג קיא): מסתבר, הוא אומר, שאם יאמר 'עבדי יהא ישראל' או 'יהא מעם קדוש' – אין זה שחרור, כיון שאומר דבר שאינו במציאות ו'פיטומי מילי בעלמא' הוא, וגם אם יתכוון לשחררו, אין כאן לשון שחרור.

ואם כן, על כרחנו לפרש שכשמקדיש עבדו, הרי זה מועיל מתורת הקדש, שמחיל על עבדו קדושת ישראל, שקדושת ישראל היא קדושה ממשית ששייך להחילה כשאר הקדשות, ואין זה רק תואר שהם 'עם קדוש'. וכיון שיש לרבו כח להקדישו בקדושה זו, ממילא נעשה בן חורין, כי אי אפשר לקדושה זו, לחול עליו כשהוא עבד.

ואף רב יוסף לא חלק אלא בסתם, שיותר יש לתלות שכוונתו שהקדישו לדמיו, אבל אם יפרש 'אני מקדיש את עבדי בקדושת ישראל' – יצא לחירות לכולי עלמא.

(ויש לעיין לפי זה אם הקדיש חציו, שאפשר שישחרר כולו, מדין 'פשטה קדושה', ולא נדונו כמשחרר חציו עבדו.

ה'פני יהושע' הסביר בשתי דרכים מדוע האמירה לבדה מועילה כאן (כשאלה הנ"ל), שכיון שאמר 'ליהוי עם קדוש', הרי זה כאמירתו לגבוה שחלה בדיבור פה בלבד. ועוד, שאף שאין כוונתו להקדיש, כיון שהוציא מפיו לשון הקדש, אלים דיבור כזה לחול בדיבור לבד כהקדש, שאינו יכול לחזור בו. ע"כ. נראה שהסברו הראשון מוסבר ותואם להסבר האג"מ. וע' באחיעזר (ח"ד עג, א) במה שהעיר על הפנ"י).

ציונים וראשי פרקים, לעיון

'אי דלא מצו פרקי לה, כי שדר לה גיטא דחירותא מאי הוי' – רעק"א הקשה (בגליון הש"ס), כיצד ניתן לשחררה, הלא אינה ברשותו, וגם בית דין לא יכלו להוציאה, והרי זה דומה לכל דבר שאינו ברשותו של אדם, שלא יכול למכרו או להקדישו?

ותרצו האחרונים, ששחרור עבד שונה משאר הקנאות, שכיון שיש בקנין העבד, קנין-איסור וקנין-ממון, ניתן להפקיע את קנין-האיסור גם כשאינו ברשותו (כדוגמת אדם הנותן גט לאשתו שנשבתה), וכתוצאה מהפקעת קנין-האיסור נפקע ממילא הקנין הממוני. וכדין המפקיע עבדו, דקיימא לן שיכול לשחררו ע"י גט, הגם שאינו ברשותו לאחר שהפקירו. (אור שמח הל' גניבה טו; אחיעזר ח"ג עה; ד; חזון איש קמו סקט"ו; הר צבי).

יש מי שתיקף בדרך אחרת: שחרור עבד אינו אלא הפקעת בעלות, ולא הקנאת העבד לעצמו, או התפסת קדושת ישראל בעבד. והפקעת בעלות אפשרית גם בדבר שאינו ברשותו. (שערי ישר ה"ג. והגם שאי אפשר להפקיע דבר שאינו ברשותו, כדמוכח בסוגית 'צנועין' – גדרו של הפקר שונה, שאינו הפקעת בעלות בלבד, אלא עניינו כהתפסת נדר, ע"ש).

'ככתבם וכלשונם'

'עמון ומואב טהרו בסיחון' – ... וגם מה שהוזהרו ללחם עם עמון ומואב ואדום, ושלא יהיה להם מארצם עד מדרך כף רגל, גילו לנו רז"ל הסוד, דלא מפני מעליותא דידהו הוא, רק מפני טומאת הארץ ביותר. כמו שאמרו בגיטין הלשון 'עמון ומואב טיהרו בסיחון', ולא אמרו 'הותרו' רק לשון 'טיהרו' – להודיע כי איסורן הקודם היה מפני טומאתן הגדולה בהיותה תחת ידם, וכשיצאה מהם לסיחון, יצתה מאותה טומאה הגדולה להיות ככל ארץ העמים. ועל ידי זה טיהרו לישראל'. (דברי סופרים, כ)

(ע"ב) '...ודקבעי סעודתייהו בשבת בעידן בי מדרשא' – כי השבת ניתנה כדי שהאדם יהיה פנוי מן המלאכה, ויהיה פנוי אל התורה, שהוא השלמת הנפש, כי בתורה ימצא הנפש מרגוע. ולכך הכל מודים שבשבת ניתנה תורה לישראל (שבת פו.). וזה להשלמת נפש ישראל. ולכך אמרו (ביצה טז.) 'נשמה יתרה ניתנה לאדם בשבת', ומכאן זה יש לאדם השכל יותר. וכן כתב הראב"ע ז"ל, שיפנה האדם אל התורה בשבת. וכאשר מכח ריבוי עושר הוא פונה אל אכילה ושתייה בשעת התורה, ראוי שיהיה בטל מהם העושר. (חדושי אגדות – מהר"ל. כדברי האבן עזרא (שמות כ,*) לענין שבת, כן איתא לענין שאר המועדים, וכן לענין שבת הארץ – ע' ירושלמי שבת טו,ג; ספורנו שמות שם ויקרא כה,ב; משנ"ב תקל,ב בשם הירושלמי והכלבו. וע' יבמות צג. 'למען תלמד'...).

דף לט

הערות ובאורים בפשט

'הא מני רבי מאיר דאמר אין אדם מוציא דבריו לבטלה' – הגם שאינו לבטלה ממש, כי הרי מפרשים דבריו 'דליהוי עם קדוש קאמר', רק סובר רבי מאיר שלשון הקדש שאדם מוציא אינו לבטלה, וודאי התכוין לתת להקדש דבר מה. (ר"ן. וכן מדויק מלשון רש"י). וזה שמפרשים דבריו שנתכוין ל'דמי העבד עלי' ולא שהקדיש את העבד עצמו לימכר – כי כך נוח וטוב יותר להקדש, שאף אם ימות העבד – לא יפסיד (ריטב"א). ועוד, שכיון שההקדש חל רק מכה 'אין אדם מוציא דבריו לבטלה', יש לנו לנקוט את הפחות שבהקדשות (ר"ן).